

*Językowe i pozajęzykowe
mechanizmy kształtowania pamięci zbiorowej
w popularnonaukowym programie
„Historia bez Cenzury”*

AGNIESZKA WÓJCIK*

<https://doi.org/10.25167/Stylistyka28.2019.16>

Współcześni badacze – socjologowie, historycy, antropolodzy – nie mają wątpliwości, że istnieje ścisła zależność między przeszłością i sposobem jej pamiętania a współczesnymi postawami członków zbiorowości. Dzieje się tak dlatego, że intencjonalnie kształtowana historiografia przedstawia wzorce zachowań i eksponuje pożądane postawy, które są uznane za właściwe i charakterystyczne dla danej wspólnoty.

Wiedza historyczna, jako opowieść, oparta jest na narracji, a ta – w przeciwieństwie do samej przeszłości – może być zmienna, podlega różnym uwarunkowaniom w zależności od tego, kto mówi o historii i jakie cele mu przyświecają. Jak pisze Piotr Borowiec (2013: 223): „spory o treść przeszłości były i są nadal niczym innym, jak sporem o kształt teraźniejszości”. Tym samym historiografia staje się wygodnym narzędziem kształtowania pamięci zbiorowej, nierzadko wykorzystywanym w sposób manipulacyjny przez różne instytucje legitymizujące swój *status quo* (na ten temat zob. np. Nijakowski 2008: 50–51). Instrumentalizację pamięci stosuje przede wszystkim

* <https://orcid.org/0000-0002-0503-4010>, Uniwersytet Zielonogórski, woj.agni@gmail.com

państwo, co ujawnia się np. w finansowaniu muzeów, kinematografii historycznej, w konserwacji zabytków, w sprawowaniu pieczy nad urzędami, takimi jak Instytut Pamięci Narodowej, wreszcie w zinstytucjonalizowanym przekazie historycznym, ze szkolną edukacją na czele¹.

Odgórna, kierowana przez państwo, a zatem i politykę, narracja historyczna (nabywana w procesie socjalizacji) niesie za sobą niebezpieczeństwo ulegania wpływom zideologizowanego przekazu. Co więcej, nie wyczerpuje rosnącego w zglobalizowanym świecie zapotrzebowania społeczeństwa na odkrywanie, badanie i pielęgnowanie korzeni. W związku z tym powstają coraz to nowsze, oddolne, niezależne od głównego nurtu inicjatywy służące pamięci: społeczne archiwa pamięci gromadzące zdjęcia i dokumenty ze zbiorów prywatnych oraz wspomnienia², strony internetowe podające informacje o wydarzeniach historycznych na podstawie wywiadów ze świadkami wydarzeń³, witryny zrzeszające osoby zainteresowane historią⁴ czy liczne blogi⁵ i vlogi⁶, a także strony poświęcone historii w serwisach społecznościowych⁷.

¹ Związek między polityką państwa a nauczaniem historii ilustruje choćby ministerialna podstawa programowa, w której jest mowa o celach nauczania historii w szkołach publicznych: kształtowaniu świadomości obywatelskiej, godności i dumy narodowej, rozbudzeniu poczucia miłości do ojczyzny i odpowiedzialności za nią. Zob. „Podstawa programowa. Historia. Klasy IV–VIII”, <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/podstawa-programowa-historia-klasy-iv-viii.pdf> (dostęp: 31.08.2018). Tak sprofilowana edukacja staje się fundamentem kształtowania tożsamości, więzi z narodem i ojczyzną, a także postaw wobec przeszłości. Rolę i potencjał historii w kształtowaniu poczucia tożsamości potwierdzają badania naukowe, zob. np. K. Malicki (2012: 177–190).

² Na przykład Społeczne Archiwum Warszawy „Tu było, tu stało”, <http://www.tubylotustalo.pl/spoleczne-archiwum> czy Archiwum Społeczne Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.

³ Jako przykład może posłużyć strona poświęcona powstaniu warszawskiemu, http://www.sppw1944.org/index.html?http://www.sppw1944.org/pamiec/mapa_pamieci.html.

⁴ Jak witryna www.historycy.org czy historyczno-militarne forum istniejące pod adresem <https://forum.dobroni.pl/historyczne.html>

⁵ Na przykład regionalny blog historyczny: <http://z-pogranicza.blogspot.com/p/strona-gowna.html>

⁶ Jak seria animowanych filmów na <https://www.youtube.com/user/ThrashingMadPL/videos> czy seria „Historia w 5 minut”, https://www.youtube.com/channel/UCngze_3Nx9sogT_oA3GvCdQ_

⁷ Na przykład strona „Koło Naukowe Historyków Studentów UZ”, <https://www.facebook.com/KNH-SUZ2018/>; popularna „Krótka historia jednego zdjęcia”, <https://www.facebook.com/krotkahistoriajednegozdjecia/>; strona poświęcona historii Dywizjonu 303, <https://www.facebook.com/PodniebnaHusariaCzyliDywizjon303/>. Na Facebooku powstały też liczne grupy zrzeszające miłośników historii, np. „Kobiety w historii”, <https://www.facebook.com/groups/1731571856897163/> i „historia na wesoło”, <https://www.facebook.com/groups/827350140750198/>

Przykładem pozainstytucjonalnej formy przekazu wiedzy historycznej jest popularnonaukowy program „Historia bez Cenzury”⁸, ukazujący się w Internecie od grudnia 2013 r.⁹ Dobór tematów i sposób ich ujęcia wyróżniają serię na tle innych programów tego rodzaju. Z reguły bowiem opowiada się w nim o faktach słabiej utrwalonych w zbiorowej świadomości, natomiast popularne wątki historyczne przedstawiane są w kontekście nieznanym dotąd szerokim kręgom. Używa się do tego celu przystępnego i nasyconego humorem języka.

Intrygująca treściowo oraz atrakcyjna wizualnie i językowo forma przekazu sprawia, że serię można uznać za skuteczne narzędzie formowania pamięci wspólnotowej. Pojęcie to rozumiane jest tutaj jako „zbiór wyobrażeń członków zbiorowości o jej przeszłości, o zaludniających ją postaciach i minionych wydarzeniach, jakie w niej zaszły” (Szacka 2006: 19). Dodatkową przesłanką w takim podejściu do programu jest duża popularność serii, o czym świadczy liczba wyświetleń filmów sięgająca setek tysięcy, a niekiedy przekraczająca milion, oraz liczba stałych subskrybentów wynosząca ponad 800 tys.¹⁰ (stan na 28.10.2018).

Wydaje się, że jednym z ważniejszych czynników przesądzających o dużym zasięgu programu jest jego forma językowa i wizualna. Cechuje ją nieprzezroczystość, brak neutralności, a za jej główne wyznaczniki należy uznać dwie wyłonione w toku analiz strategii komunikacyjne: somatyzację i uwspółcześnienie przekazu. Dla metodologicznej ścisłości powiedzmy, że strategię komunikacyjną rozumie się tu szeroko – jako intencjonalne działanie obejmujące różne operacje na poszczególnych poziomach systemu językowego od leksyki przez modelowanie znaczeń i kreowanie wizji świata do prezentowania wartości i antywartości realizujących określony cel (por. Hawrysz

⁸ Program znajduje się na platformie YouTube, <https://www.youtube.com/channel/UCRWskEIXZvb3q0W5JopPTnQ>, a także na stronie www.movie-box.pl, <http://www.movie-box.pl/category/24/Historia-bez-cenzury.html>

⁹ Na program składają się 132 ponad 20-minutowe odcinki (stan na 01.09.2018). Są one dziełem grupy zarówno pasjonatów historii, jak i profesjonalnych historyków – treść współtworzona jest też przez autora rozprawy doktorskiej z dziedziny historii, producentem jest miłośnik historii. O sobie i swojej pracy mówią twórcy programu w odcinku „Historia bez Cenzury na kanapie”, <https://www.youtube.com/watch?v=b30xdR1QzI0>

¹⁰ Jest to charakterystyczny dla YouTube sposób mierzenia zasięgu i popularności kanałów. Warto dodać, że panel YouTube nie jest jedynym sposobem dystrybucji programu – program jest również dostępny na platformie producenta: [movie-box.pl](http://www.movie-box.pl)

2012: 207–208). Wydaje się, że w perspektywie ideowej¹¹ za cel nadrzędny przyświecający twórcom programu można uznać kształtowanie pamięci zbiorowej młodego pokolenia.

Pierwsza ze strategii (somatyzacja) polega na prezentowaniu rzeczywistości historycznej nie tylko przez pryzmat czynów i działań politycznych osób ważnych dla naszej historii, do czego przyzwyczało odbiorców tradycyjne dziejopisarstwo, ale także przez pryzmat ich cielesności. Tym samym przekaz historiograficzny programu staje się nasycony informacjami dotyczącymi wyglądu zewnętrznego, seksualności czy chorób i śmierci bohaterów. Druga strategia (uwspółcześnienie przekazu) polega na użyciu leksyki i frazeologii potocznej (płaszczyzna językowa) oraz wykorzystywaniu aluzji do współczesnych realiów (płaszczyzna kulturowa).

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja językowych i – w mniejszym stopniu – pozajęzykowych środków będących eksponentami (wykładnikami) wyłonionych w toku analizy mechanizmów. Zakłada się przy tym, że osiągnięte dzięki tym strategiom nacechowanie perswazyjne komunikatu sprzyja profilowaniu wiedzy historycznej, a tym samym formowaniu/przemodelowaniu pamięci wspólnotowej odbiorców.

Oglądowi poddano 30 odcinków z zakresu historii Polski i historii powszechnej. W doborze materiału kierowano się zachowaniem równowagi między odcinkami poświęconymi słynnym wydarzeniom i sławnym postaciom, obecnym w powszechnej świadomości (np. powstanie warszawskie, Maria Skłodowska-Curie, Bolesław Chrobry, John Fitzgerald Kennedy), a odcinkami przedstawiającymi mniej znanych bohaterów i mniej znane fakty, niekiedy zaskakujące (np. akcja w Zatoce Świń, Agnieszka Machówna, Świętosława, szpiedzy PRL).

1. Somatyzacja

Pierwszą z ujawniających się w badanym materiale strategii komunikacyjnych jest somatyzacja (ucieleśnienie). Jak wykazała analiza, jest to zabieg bardzo często stosowany w badanym programie. Na płaszczyźnie werbalnej może ona mieć dwojaką postać. Po pierwsze, jest to wierna charakterystyka wy-

¹¹ Jest to niewątpliwie tylko jedna z perspektyw. Oprócz niej należy wyróżnić komercyjną, ta jednak w niniejszym opracowaniu pozostaje poza kręgiem mojego zainteresowania.

glądu postaci¹², np.: *miała metr osiemdziesiąt i była jedną z najładniejszych dziewczyn w ogóle w średniowieczu* (J¹³); *wyrosła na przepiękną osobę* (AM); *podobno nasza bohaterka wcale taka piękna nie była* (EP); *Był skubany tak przystojny // Że najlepsze partie w mieście // Często óń toczyły wojny* (SW); *była tak ładna, że w 1930 roku dotarła do finału Miss Polonia, a niewiele później w Zakopanem otrzymała tytuł Miss Nart* (KS); *miała już ponad 40 lat na karku i na jej pięknej ponoć twarzy powoli pojawiały się pierwsze oznaki starości – wiecie, zmarszczki i tego typu sprawy* (EB).

Po drugie, deskrypcja może przybierać cechy karykatury w wyniku zastosowania wyolbrzymień, na przykład prefiksoidu *turbo-* w wyrazach *turbo-brzydka*, *turboprącie*, *turbofaja*, czy tworzenia porównań w opisach postaci, np. *wielki, że ledwo na koniu mógł siedzieć* (BCh), zob.:

Pamiętacie turbobrzydką Annę Jagiellonkę? (ZIIIW).

[...] autentyczne turboprącie Rasputina jest tam wystawione jako eksponat (R).

Było jeszcze coś, co sprawiało, że zawsze w jego okolicy kręciło się sporo dziewczyn, ale o jego turbofai jeszcze sobie opowiemy (R).

Dzisiaj znany jego inny przydomek, ale w jego czasach nazywano go po prostu Wielkim i to nie zawsze w dobrym znaczeniu tego słowa. Ruski kronikarz napisał: „Był Bolesław tak wielki, że ledwo na koniu mógł siedzieć” (BCh).

Somatyzacji służy też poruszanie wątków dotyczących chorób i śmierci postaci historycznych. Warto nadmienić, że motywy te pojawiają się nie tylko wówczas, gdy stanowią zwrotny punkt w dziejach i były istotne z punktu widzenia historiograficznego, ale także, gdy bywają elementem narracji zaledwie sensacyjnym lub też wynikającym z częstego we współczesnej kulturze popularnej skupiania się na życiu osobistym znanych osób, np.:

Młody Grigorij zachorował pewnego razu na zapalenie płuc i jego szanse na przeżycie mały z dnia na dzień (R).

Jak Emilia już niestety dowiedziała się o tym, że powstanie upadło, to na dobre ujawniła się jej choroba serca, która była bezpośrednią przyczyną śmierci (EP).

Miała podobno w macicy pewien specyficzny rodzaj niezłośliwego nowotworu, przez który nie mogła zająć w ciąży. Krótko mówiąc była bezpłodna (KS).

¹² Co ciekawe, znacznie częściej opis wyglądu dotyczy kobiet.

¹³ Skrót po cytatach oznaczają tytuły odcinków. Objasnienia skrótów znajdują się na końcu pracy.

Stylistyka XXVIII

Jednak radość Wyspiańskiego // trwała krótko, ledwie chwilę // nasz bohater wpadł w depresję // odkrył bowiem, że ma kilę (SW).

Nierzadko stosuje się tu prześmiewczy ton lub potoczne (a nawet wulgarne) słownictwo i frazeologię. Odzierający z podniosłości sposób mówienia o wydarzeniach ostatecznych nie jest przyjęty w naszym kręgu kulturowym, dlatego przełamuje tabu, szokuje, przykuwa uwagę. Dobrym tego przykładem są fragmenty opisujące śmierć, które wykorzystują związek frazeologiczny *iść do piachu*, zazwyczaj tutaj modyfikowany: *wysłać kogoś do piachu*, *zjechać do piachu*, *zjechać do bazy*. Por.:

Chciał wysłać nazistę do piachu (Pkp).

Bo fuchy były dwie, a córki trzy, jednak najstarsza z nich postanowiła zjechać do piachu (J).

[...] w dość niewyjaśnionych okolicznościach Rupniowski zmarł. Agnieszka raczej nie miała z tym nic wspólnego, bo pewnie wygodnie jej się żyło z naiwnym gówniarzem. No, ale jak już zjechał do bazy, to postanowiła to w pełni wykorzystać (AM).

Wulgarne słowo pojawia się w opisie objawów choroby w poniższym przykładzie:

Cierpiał ponoć na tęgą niedoczynność kory nadnerczy, co po ludzku oznaczało, że błyskawicznie chorował, jak tylko zetknął się z jakąś infekcją. Pewnie jakby mu puścić Sławomira, to od razu dostałby zapalenia uszu, sraczki i gangreny (JFK).

Najważniejszym i niezwykle częstym sposobem objawiania się somatyzacji jest obecność wątków związanych z intymną sferą życia postaci historycznych. Seksualność bohaterów niektórych odcinków stała się wręcz wątkiem sterującym całym biogramem, co ujawnia się już w tytułach, np.: *Bigamista Wielki. Kazimierz Wielki*; *Demon seksu. Rasputin*; *Dziwka na tronie. Todora*; *Sex, wojna i dynamit. Krystyna Skarbek*; *Bohaterski seksoholik. John Fitzgerald Kennedy*. Warto podkreślić, że z takiej perspektywy mówi się nie tylko o postaciach słynących z rozpustnego życia, jak np. Rasputin, ale też o osobach, w których biogramie wątki erotyczne pozostają bez znaczenia dla dziejowych wypadków. Powstały też filmy w całości poświęcone życiu seksualnemu w określonej epoce, np.: *Seks w renesansie*, *Seks w średniowieczu*, *Życie seksualne Rzymian*.

Ponadto motyw seksualności pojawia się w różnym natężeniu w niemal każdym życiorysie postaci historycznych. Program porusza na przykład wątek licznych romansów prezydenta USA Johna F. Kennedy'ego, który przez współczesne mu media był kreowany na przykładowego męża¹⁴:

Kennedy grzmocił co popadnie (JFK).

John Fitzgerald Kennedy dymał panienki na prawo i lewo (JFK).

Każdy w bliskim otoczeniu prezydenta dokładnie wiedział, jak bardzo głowa państwa uwielbia seks i to nie tylko ze swoją żoną (JFK).

Podobne wątki poruszane są również w życiorysie Kazimierza Wielkiego:

Strasznie mocno napalił się na jedną z dwórek, niejaką Klarę Zach (KW).

Do ciemnych stron tego władcy należy... okej, nazywajmy rzeczy po imieniu, dymał na prawo i lewo (KW).

Strasznie mocno napalił się na jedną z dwórek, niejaką Klarę Zach, i podobno ich spotkanie zaaranżowała sama Elżbieta. Kazimierz zasymulował chorobę, położył się do łóżka i wtedy Elżbieta przyprowadziła Klarę i zostawiła ich na osobności. Nie wiadomo, czy do łomotu doszło za obopólną zgodą czy też Kazimierz ją zgwałcił, tak czy inaczej do czegoś doszło (KW).

Jeszcze silniej eksponowana seksualność ujawnia się w biogramie Krystyny Skarbek, agentki wywiadu brytyjskiego, która miała polskie pochodzenie. W tym przypadku wydarzenia historyczne, w których Skarbek uczestniczyła, stają się zaledwie tłem i pretekstem do opisu jej życia intymnego. Ponadto twórcy programu przedstawiają liczne sukcesy wywiadowcze bohaterki jako działania wynikające głównie z jej zdolności uwodzenia:

Okazało się, że poza tym, że jest świetna w łóżku, to jeszcze doskonale radzi sobie z zabijaniem nożem, liną i gołymi rękami (KS).

Szybko stali się kochankami, ale poza łóżkiem współpraca też szła świetnie (KS).

Miała opracować plan wysadzenia pewnego mostu, a w międzyczasie była gwiazdą kawiarni, plaż i uprawiała mnóstwo seksu. Podobno wdała się nawet w romans z synem

¹⁴ W przywołanych tutaj i w innych miejscach przykładach pojawia się spora liczba wulgaryzmów. To jedna z charakterystycznych cech kontrowersyjnego programu.

Stylistyka XXVIII

króla Afganistanu, a kiedy znów zaczęło jej się nudzić, bo nie przychodziły nowe zadania, to zaciągnęła do łóżka nowego szefa SOE na Bliskim Wschodzie i szybko wróciła do łask (KS).

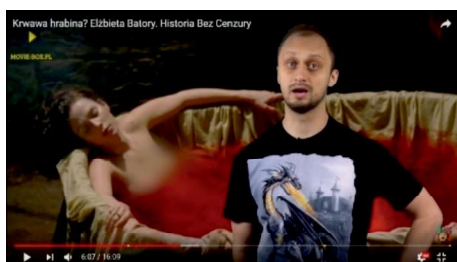
Oni dobrze się znali i nie przeszkadzało im, że grzmocą tę samą dziewczynę. Ona też nie miała z tym problemu do tego stopnia, że jak kiedyś poszli we troje na wycieczkę do parku, to jednemu kazała zaczekać, a drugiego zaciągnęła w krzaki (KS).

Dotarli do Turcji, z której chcieli przedostać się do Egiptu, ale do tego potrzebne były specjalne wizy, oczywiście zdobyła je. Jak? Ukradła? Podrobiła? Nic z tych rzeczy. Ona była doskonale świadoma tego, że jak to powiedziała Cersei Lannister, najpotężniejsza broń kobiety jest między jej nogami. Weszła do pokoju konsula i po dwóch godzinach prośnienia wyszła z dwiema wizami. Kiedy jej znajomy spytał jak to zrobiła, to tylko odparła: „Konsul też facet, nie?” (KS).

Nie inaczej jest z życiorysem Teodory. Opowieść o żonie cesarza Justyniana wypełniają obrazy spektakli erotycznych, których organizatorką i aktywną uczestniczką była bohaterka odcinka. Co więcej, przywołuje się mające rzekomo oparcie w źródłach historycznych stwierdzenia, że Teodora przed ślubem trudniła się prostytutką:

Uwielbiała brać udział w tzw. ‘spektaklach erotycznych’, które trochę przypominały dzisiejszy striptiz, ale też nie do końca, bo znana ze swojej seksualnej otwartości i całkiem niezłej wyobraźni Teodora była też po części producentką tych spektakli, a jej popisowy numer wyglądał tak: „Pólnaga kładła się na scenie, a teatralni pomocnicy posypywali jej przepaskę jęczmieniem, po czym wypuszczano tresowane gęsi, które wydziobywały ziarnka z jej łona i spomiędzy ud”. Widzowie byli w szoku, ale żaden facet z własnej woli spektaklu nie opuszczał (T).

Seksualność postaci jest również przywoływana w warstwie wizualnej programu. W wielu filmach pojawiają się akty kobiece (zob. ryc. 1, kadr z filmu o Elżbiecie Batory). W odcinku poświęconym Rasputinowi pokazano nawet

Ryc. 1. (EB)

Ryc. 2. (R)

zdjęcie intymnej części ciała bohatera, która została wystawiona jako eksponat w muzeum w Petersburgu (ryc. 2).

Zarówno w werbalnym opisie postaci, jak i w warstwie wizualnej nie brakuje karykatur i przerysowanych obrazów. Za przykład niech posłuży fotomontaż, na którym przedstawiono wizerunek królowej Jadwigi z doklejonym ciałem kobiety z mocno wyeksponowanym dużym biustem, ubranej w skąpą sukienkę. W przywoływanym filmie mąż Jadwigi, Władysław Jagiełło, mówi do małżonki: „Ooo, kochana, masz zamiar tak wyjść z zamku? Jesteś królem, a nie jakąś lafiryndą!” (ryc. 3).

Ryc. 3. (J)

2. Uwspółcześnienie przekazu

Drugą strategią komunikacyjną w „Historii bez Cenzury” jest uwspółcześnienie przekazu. Odbywa się ono na poziomie warstwy językowej – przez użycie leksyki i frazeologii potocznej, a także na płaszczyźnie kulturowej – przez stosowanie aluzji do zjawisk współczesnych i do kultury popularnej.

Nawet pobieżny ogląd materiału ujawnia wielką obfitość słownictwa z rejestru potocznego¹⁵. Wykorzystuje się je do opisu wszelkich wydarzeń historycznych i cech bohaterów. Pierwszym kręgiem leksykalno-semantycznym, w którym można to obserwować, są relacje towarzyskie. Dla przykładu: przyjaciół określa się mianem *ziomka* czy *kumpla*, a narażenie się na kompromitację *zaliczeniem przypału*. Pojawiają się też czasowniki *hajtnąć się*, czyli ‘wejść w związek małżeński’, oraz *bujać się*, tzn. ‘przebywać w czyimś towarzystwie’:

Tak czy inaczej z czasów studenckich miał wielu ziomków, z którymi postanowił rozniecić ogień rewolucji w lipcu 1953 roku (ŚnUSA).

[...] zaczął się natychmiast wycofywać ze współpracy i kolejno wystawiał swoich kumpli (SAP).

¹⁵ Identyfikację leksemów potocznych przeprowadzono na podstawie dostępnych słowników, zwłaszcza: Dubisz [red.] 2003; Lubaś [red.] 2001–2016.

Stylistyka XXVIII

Kumpel Staśka, Rydel, ale nie ten z Dżemu / Też się hajtnął z chłopką, tak jak wtedy wielu (SW).

Wuj miał wielką bibliotekę, / Gdzie Stanisław książki czytał / Jednak, jak to młody chłopak, / Czasem też zaliczył przypał (SW).

Była to służąca / U ciotki i wuja / Widywał więc ją często / Kiedy się tam bujał (SW).

Bujała się w dość legendarnym towarzystwie: znała się z Einsteinem i z Paderewskim (MSC).

W sposób potoczny mówi się również o wieku i różnych cechach wyglądu oraz charakteru postaci historycznych. Na przykład osobę małoletnią nazywa się *gówniarzem*, ktoś przyjacielski, na kim można polegać, to *równy* / *fajny gość*, z kolei safandula zyskuje miano *pierdołowatego*, a osoba naiwna – *frajera* itd.:

Agnieszka raczej nie miała z tym nic wspólnego, bo pewnie wygodnie jej się żyło z naiwnym *gówniarzem* (AM).

Był całkiem równym gościem, był wierny swojej życiowej miłości – dopóki żyła – no i poświęcał synowi tyle czasu, ile tylko mógł (BCh).

Może Piotras był po prostu fajnym gościem, który chciał jakoś wynagrodzić Poniatowskiemu lata lojalności wobec Rosji (SAP).

W przeciwieństwie do jej pierwszego męża nie był *pierdołowatym* pantoflarzem i nie siedział z założonymi rękami jak dowiedział się, że żona przyprawia mu rogi (AM).

Oddał mu w posiadanie jedno całe państwo, a nie podzielił między dzieci jak *frajer* (BCh).

Ten rodzaj opisu stosowany jest także w relacjonowaniu przebiegu wydarzeń i określaniu najróżniejszych faktów: bałagan nazywany bywa *burdelem*, uciekanie określane jest mianem *spierniczenia*, a pokonanie przeciwnika w bitwie – *spraniem jego ekipy* itp. Dotyczy to również zdarzeń podniosłych takich jak śmierć (por. cytaty przywołane wyżej). Przykłady:

Szukali wódki, robiąc burdel (Cz).

W końcu stwierdził, że operacja nie ma szans powodzenia, trzeba podpalić samolot i *spierniczać* (C).

Młody Poniatowski coraz częściej podróżował, z reguły to było od imprezy do imprezy, ale załapał się też jako asystent angielskiego ambasadora i... to nic pewnego, bo

Językowe i pozajęzykowe mechanizmy kształtowania pamięci zbiorowej

AGNIESZKA WÓJCIK

w większości pamiętniki Poniatońskiego są pod kluczem w Petersburgu, ale podobno po godzinach łączyło ich coś więcej (SAP).

Gdyby nie ona, to może nie tak łatwo byłoby sprząć ekipę Jungingena w 1410 (J).

Potoczmy autorzy stosują też w sytuacjach, w których chcą wyrazić szczególnie emocjonalny stosunek do opisywanej przeszłości, w związku z tym pojawiają się takie leksemy, jak *cholerny*, *ciota*, *zajebisty*:

To nie tak, że atakujący nie spodziewali się żadnego oporu, ale to miały być małe oddziały milicji, a nie cholerny batalion regularnego wojska, który jeszcze posiłki zaczął wzywać (ŚnUSA).

Stanisław August z Bożej Łaski i Woli Narodu Król Polski, Wielki Książę Litewski, Żmudzki, Ruski, Pruski, Kijowski, ale też kolaborant, zdrajca, hipokryta i ciota (SAP).

Czas na kolejny odcinek „Historii bez Cenzury”, a w nim dziewięć dowodów na to, że my, Polacy, jesteśmy zajebistym narodem (Pzn).

Warto zauważyć, że twórcy programu zdają sobie sprawę z przekraczania granic tabu językowego, o czym mogą świadczyć różne sposoby eufemizowania, jak modyfikacje frazeologiczne czy zastosowanie tzw. wypikowania, sygnału dźwiękowego zastępującego głoski w wulgaryzmach:

Większość tych argumentów była rodem z... nosa, jednak honor nie pozwolił Emilii błagać o danie jej szansy (EP).

Jak już wrócił, to miał prawo żeby się wku***, no okazało się generalnie, że nie będzie rządził sam, tylko jeszcze z przyrodnim rodzeństwem (BCh).

Ważnym sposobem współczesniania przekazu jest przywoływanie w relacjach o przeszłości najnowszych faktów, osób i rzeczy. Dzięki tego rodzaju odniesieniom twórcy przenoszą pojęcia z obszaru odległej rzeczywistości w strefę bliższą odbiorcy. Taki zabieg sprawia, że wiedza historyczna jest atrakcyjniejsza i łatwiejsza do przyswojenia, a także bardziej przystająca do życia współczesnych odbiorców. Zderzenie dwóch odległych, zdawałoby się nieprzystających sfer wywołuje efekt zaskoczenia, w konsekwencji więc bawi, co niewątpliwie zwiększa atrakcyjność komunikatu.

Częstym źródłem odniesień jest piłka nożna. Ta sfera daje podstawę nie tylko do pojedynczych porównań czy metafor, ale staje się także fundamentem szerszego konceptu. Tak dzieje się w wypadku biogramu królowej Jadwigi, gdzie zostaje przywołana postać Bartosza Kapustki, początkującego piłkarza

Leicester City, którego starania o grę w pierwszym składzie klubu są śledzone przez media i fanów sportu:

Szanse na zrobienie spektakularnej kariery [królowa Jadwiga – A.W.] miała w teorii tak duże jak Kapustka na pierwszy skład Leicester (J).

W aluzji tej twórcy programu porównują możliwość objęcia tronu przez Jadwigę do marzenia sportowca, by znaleźć się w pierwszym składzie uznanego w lidze angielskiej klubu. Jawna jest sugestia, że w obu wypadkach szanse są niewielkie. Małe prawdopodobieństwo objęcia władzy w którymkolwiek z państw rządzonych przez ojca podsumowuje sama postać Jadwigi, która mówi: *Ciężej tu o miejsce na tronie niż na... pierwszy skład w Realu* (J). Podobnie jednak jak to bywa w sporcie, kiedy piłkarz rezerwowego zmienia losy meczu¹⁶, tak i dzieje sukcesji Jadwigi przybrały nieoczekiwany obrót:

Ale to nie tak, że totalnie ją olano, nie, nie, ojciec głupi nie był, wiedział, że nawet taki niepozorny rezerwowego czasem się jednak przydaje. Kto oglądał finał Ligi Mistrzów z 1999, ten dobrze wie, o czym mówię (J).

Bo fuchy były dwie, a córki trzy, jednak najstarsza z nich postanowiła zjechać do piachu i wtedy okazało się, że Jadwiga jest tatusiowi bardzo potrzebna (J).

Kolejnym polem odniesień jest motoryzacja. Popularna opinia o dalekim od ideału fiacie multipla przywoływana jest, gdy twórcy programu charakteryzują życie małżeńskie Krystyny Skarbek – według nich *tak udane jak fiat multipla*. Maria Skłodowska-Curie jest nazwana *prekursorką tuningu*, ponieważ, chcąc umożliwić badanie żołnierzy jeszcze na froncie, zmodyfikowała wnętrze samochodów w ten sposób, by zmieściła się w nich aparatura rentgenowska:

Do tej pory odnosiła sukcesy w bardzo wąskiej niszy specjalistycznej nauki, a tutaj wreszcie jej odkrycia miały się przyczynić do pomocy bardzo wielu osobom. Postanowiła, że wyposaży samochody w specjalną aparaturę rentgenowską i wyśle je na front, żeby można było badać żołnierzy od razu po zniesieniu ich z frontu. W ten sposób można było prześwietlać i operować żołnierzy od razu po zniesieniu z pola walki. Swoją drogą jak już skołowała te samochody, to sama zaprojektowała karoserię tak, żeby cała ta aparatura się tam zmieściła. Można śmiało powiedzieć, że Skłodowska była prekursorką tuningu! (MSC).

¹⁶ „Historia bez Cenzury” przywołuje przykład finału Ligi Mistrzów z 1999 r., kiedy losy meczu zostały odwrócone w doliczonym czasie dzięki błyskotliwej akcji piłkarza, który nie należał do pierwszego składu drużyny.

Program odwołuje się też do znanych postaci ze świata polityki. Dla przykładu: autorzy serii przywołują spostrzeżenie pewnego angielskiego hrabiego przebywającego w Polsce w XVII wieku, który twierdził, że „żeby być w Polsce popularnym, trzeba pić” (SAP). Ta obserwacja, według twórców „Historii bez Cenzury”, jest prawdziwa również w odniesieniu do współczesnego życia publicznego, na dowód czego przywołano przykład tzw. „choroby filipińskiej”. Stała się ona przyczyną afery, której głównym bohaterem był prezydent Aleksander Kwaśniewski oskarżony o pełnienie funkcji publicznych pod wpływem alkoholu. Aluzja do tego wydarzenia przybiera postać filmiku, w którym prezydent tańczy na dyskotecie, a na głowę spada mu butelka z napisem „filipińska 55%”.

Świat współczesnej polityki przywoływany jest również w odniesieniu do wyglądu bohaterki jednego z odcinków, Agnieszki Machówny, porównywanej do znanego z urody polityka Mariana Krzaklewskiego, o którym w kampanii prezydenckiej śpiewano *Piękny Maryjan, mądry Maryjan*.

Inspiracją dla twórców programu jest też świat popkultury, w tym głośne i uznane seriale. Na przykład Krystynę Skarбек zestawia się z Cersei Lannister, bohaterką serialu *Gra o tron*, której sukces w rozgrywkach politycznych oparty był w dużej mierze na jej atrakcyjności fizycznej. Małżeństwo prezydenta Johna F. Kennedy’ego z dziennikarką Jacqueline Lee Bouvier porównano do romansu bohaterów serialu *House of Cards*, kandydata na prezydenta Stanów Zjednoczonych i dziennikarki.

W analizowanym programie w zakresie uwspółcześniania przekazu wykorzystuje się również tematy efemeryczne, zaledwie chwilowo popularne w mediach. Dzieje się tak w głośnej medialnie sprawie „chytrej baby z Radomia”. W 2012 r. pewna kobieta została uchwycona przez kamery telewizyjne, gdy podczas miejskiej wigilii zabierała ze stołu napoje przeznaczone do wspólnego spożycia. Opinia publiczna napiętnowała to zachowanie. Wykorzystali to twórcy „Historii bez Cenzury”, porównując kobietę do zaborców Rzeczypospolitej. „Chytra baba z Radomia” występuje w programie, mając na głowie czapki w barwach Rosji, Austrii i Prus (zob. ryc. 4).

Ryc. 4. (SAP)

3. Podsumowanie

Można domniemywać, że przyczyną zastosowania w programie „Historia bez Cenzury” somatyzacji i uwspółcześniania przekazu są trendy obecne w najnowszej kulturze i popkulturze: wizualizacja, kult ciała, voyeuryzm, intensyfikacja przeżyć i doznań. Nie bez wpływu jest także tabloidyzacja języka mediów, „inwazja potoczności w dyskursie publicznym i internetowym” (Sikora 2016: 105) oraz kreowana przez media moda na „luz językowy i nadmierne poczucie wolności” (Ożóg 2008: 76).

Te zabiegi sprawiają, że bohaterowie (i cała przeszłość) ożywają, przestają pełnić funkcję zaledwie odległego symbolu, idei, są postaciami z krwi i kości. Stają się bliscy odbiorcy przez to, że ten może się z nimi identyfikować – wszak i oni borykają się z tymi samymi problemami, mówią podobnym językiem. Tak kształtowana forma przekazu w serii „Historia bez Cenzury” sprawia, że przeszłość to nie tylko archiwum, w którym przechowywane są rzeczy i fakty bez znaczenia dla teraźniejszości. Za sprawą wskazanych w niniejszym opracowaniu właściwości stylowych programu opowieść o dziejach staje się, po pierwsze – zrozumiała, po drugie – fascynująca, dynamiczna, pełna niespodzianek i wielowymiarowych postaci. Taki sposób narracji uaktualnia wydarzenia historyczne i upodabnia je do współczesnego doświadczenia.

Wyłonione w toku analizy strategie komunikacyjne decydują o wyrazistości i (niekiedy kontrowersyjnej) atrakcyjności przekazu, jednocześnie dodając mu silnie perswazyjnego charakteru. W związku z tym seria „Historia bez Cenzury” może być traktowana jako narzędzie kształtowania pamięci zbiorowej młodego pokolenia, które stanowi zasadniczy krąg odbiorców programu. Co więcej, świadomość wpływania na pamięć zbiorową towarzyszy też twórcom programu. Widać to zarówno w wypowiedziach, w których autorzy podkreślają, że ich program porusza wątki nieobecne w szkole¹⁷, jak i w tych fragmentach, gdzie wprost wyrażają wolę zmiany zbiorowego wyobrażenia o przeszłości, np.:

W szkole nie powiedzieli Wam o wielu rzeczach, ale o niej to nie powiedzieli Wam na bank. Czas najwyższy to zmienić (KS).

¹⁷ Ilustrują to następujące wypowiedzi: *Generalnie o zjeździe gnieźnieńskim* (tak w filmie, narrator imituje tu sposób mówienia osoby nietrzeźwej) *wszyscy wiecie, bo nas o tym uczyli w szkole, ale wiecie, o czym nie pamiętacie z lekcji?* (BCh); *Piszcie na Fecebooku, gdzie znajdziecie dodatkowe chore fakty, o których nie powiedzieli wam w szkole* (SAP).

Należy się jej za to pamiętać, której niestety brakuje. Chyba, że wspólnie coś z tym zrobimy, zgadzacie się? (Ś).

Na zakończenie warto podkreślić, że przedstawiony w niniejszym opracowaniu sposób mówienia o minionych dziejach w programie „Historia bez Cenzury” nie jest wyjątkiem. W przestrzeni Internetu powstaje coraz więcej stron, vlogów i memów poświęconych przeszłości. Wyraźną ich cechą jest humor i odmienna od tradycyjnej narracja historyczna. Podniosły ton jest w nich zastępowany przekazem skarnawalizowanym (w mniejszym lub większym stopniu), w którym następuje zderzenie historii i kultury masowej¹⁸. Taki kształt historiografii w wersji popularnej zdaje się sugerować nowe potrzeby młodszego pokolenia w zakresie traktowania przeszłości.

Wykaz skrótów

- (AM) „Czarująca suka – Agnieszka Machówna”
- (AW) „Miłośnik falangi – Aleksander Wielki”
- (BCh) „Władca z jajami – Bolesław Chrobry”
- (C) „Cichociemni”
- (Cz) „Czerwona zaraza. Jak Sowietci wyzwali Polskę”
- (EB) „Krwawa hrabina? Elżbieta Batory”
- (EP) „Dziewica bohater – Emilia Plater”
- (J) „Baba z berłem – Jadwiga”
- (JFK) „Bohaterski seksoholik – John Fitzgerald Kennedy”
- (JHih) „Ja sem reformatorek! – Jan Hus i husyci”
- (KS) „Sex, wojna i dynamit – Krystyna Skarbek”
- (MSC) „Dziewczę z charakterem – Maria Skłodowska-Curie”
- (Na) „Niedorobieni agenci – Szpiedzy PRL-u”
- (NmbnP) „Nie ma bata na Polaka”
- (Pkp) „Polacy – królowie podziemia (zbrojne akcje PPP)”
- (Pnwp) „Państwo na wielkim propsie – początki państwa polskiego”
- (PW) „Powstanie warszawskie”
- (Pzn) „Polacy – zajebisty naród!”
- (R) „Demon seksu – Rasputin”
- (SAP) „Ciota na tronie – Stanisław August Poniatowski”
- (SW) „To jest dramat – odcinek rymowany – Stanisław Wyspiański”

¹⁸ Np. blogi: „Nieznana historia”, <http://www.nieznanahistoria.pl/>, „Wojna o ciacho”: <http://wojnaociacho.blogspot.com/>, czy strona „Historyczne memy”: <https://www.facebook.com/historiamagistramae/>

Stylistyka XXVIII

- (Swr) „Seks w renesansie”
(Swś) „Seks w średniowieczu”
(ŚnUSA) „Świński numer USA – interwencja na Kubie”
(T) „Dziwka na tronie – Teodora”
(To) „Totalny odlot – historia narkotyków”
(Wnr) „Dawne sposoby leczenia”
(Ś) „Polska królowa Wikingów”
(ZIIIW) „«Dzban w koronie» – Zygmunt III Waza”
(ŻsR) „Życie seksualne Rzymian”

Źródła

„Historia bez Cenzury”, <https://www.youtube.com/watch?v=b30xdR1QzI0>

Literatura

- Assmann J., 2008, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Warszawa.
- Bartmiński J., 1981, *Derywacja stylu*, Lublin.
- Borowiec P., 2013, *Czas polityczny po rewolucji. Czas w polskim dyskursie politycznym po 1989 roku*, Kraków.
- Czachur W., 2016, *Dlaczego pamięć społeczna może być obiektem badań lingwistycznych?*, http://www.academia.edu/22173374/Dlaczego_pami%C4%99%C4%87_spo%C5%82eczna_mo%C5%BCe_by%C4%87_obiektem_bada%C5%84_lingwistycznych (dostęp: 15.11.2018).
- Czachur W., 2017, *Lingwistyka pamięci. Założenia, zakres badań i metody analizy. – Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne*, red. W. Czachur, Warszawa, https://www.researchgate.net/publication/319998429_Lingwistyka_pamieci_Zalozenia_zakres_badan_i_metody_analzy (dostęp: 01.11.2018).
- Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa.
- Hawrysz M., 2012, *Polemiczna twórczość Marcina Czechowica w perspektywie genealogii lingwistycznej*, Zielona Góra.
- Lubaś W. (red.), 2001–2016 *Słownik polskich leksemów potocznych*, Kraków.
- Malicki K., 2012, „Nudna, statyczna, nieaktualna”. *Opinie młodzieży o polskiej edukacji historycznej*. – K. Malicki, *Pamięć przeszłości pokolenia transformacji*, Warszawa, s. 177–190.
- Nijakowski L., 2008, *Polska polityka pamięci. Esej socjologiczny*, Warszawa.
- Ożóg K., 2008, *Zmiany we współczesnym języku polskim*. – *Język a Kultura*, t. 20, red. A. Dąbrowska, Wrocław, <http://jk.wuwr.pl/preview/-1969>.

- Sikora K., 2016, *Kilka uwag na temat wulgaryzacji i brutalizacji polszczyzny*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, 32, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/psj/article/view/8350>.
- Szacka B., 2006, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa.
- Szynol A., 2010, *Tablicy na polskim rynku – bilans zysków i strat*, „Oblicza komunikacji”, 3.
- Witosz B., 2012, *O potrzebie perspektywy multimodalnej w badaniach stylistycznych. – Transdyscyplinarność badań nad komunikacją medialną*, t. 1: *Stan wiedzy i postulaty badawcze*, red. M. Kita, M. Ślawska, s. 154–166, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/2556/1/Witosz_O_potrzebie_perspektywy_multimedialnej_w_badaniach_stylistycznych.pdf.
- Wójcicka M., 2014, *Pamięć zbiorowa a tekst ustny*, Lublin.

Netografia

- <https://www.facebook.com/100lattemu/>
- <https://www.facebook.com/groups/1731571856897163/>
- <https://www.facebook.com/groups/827350140750198/>
- <https://www.facebook.com/historiamagistramemae/>
- <https://www.facebook.com/KNHSUZ2018/>
- <https://www.facebook.com/krotkahistoriajednegozdjecia/>
- <https://www.facebook.com/PodniebnaHusariaCzyliDywizjon303/>
- <https://www.forum.dobroni.pl/historyczne.html>
- <https://www.historycy.org>
- https://www.memy.pl/mem/21124/Kalendarium_Historyczne
- <https://www.men.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/podstawa-programowa-historia-klasy-iv-viii.pdf>
- <http://www.movie-box.pl/category/24/Historia-bez-cenzury.html>
- http://www.sppw1944.org/index.html?http://www.sppw1944.org/pamiec/mapa_pamieci.html
- <http://www.sppw1944.p2a.pl/viewforum.php?id=3>
- <http://www.tubylotustalo.pl/spoleczne-archiwum>
- https://www.youtube.com/channel/UCngze_3Nx9sogT_oA3GvCdQ
- <https://www.youtube.com/user/historyapl/videos>
- <https://www.youtube.com/user/ThrashingMadPL/videos>
- <http://www.z-pogranicza.blogspot.com/p/strona-gowna.html>

*Linguistic and non-linguistic mechanisms shaping
the collective memory in the popular series
of historical educational videos “History Uncensored”*

The subject of interest of the paper is *Historia bez Cenzury* (“History Uncensored”), a popular series of historical educational videos. The series can be recognised as an effective tool for the shaping of the collective memory of the young generation thanks to the intriguing content of the programme, as well as its linguistic and visual attractiveness. The analysis has revealed two basic communication strategies that serve this purpose; the first is somatisation, that is, concentration on the corporeality of historical figures, and the other is the modernisation of form – which has been used in the series on the linguistic (lexis and phraseology) and the cultural (allusions to the modern world) levels. The aim of the paper is the presentation of linguistic and (to a lesser degree) non-linguistic exponents of these mechanisms.

Keywords: *YouTube, Historia bez Cenzury, collective memory, communication strategies, somatisation, modernisation of form*